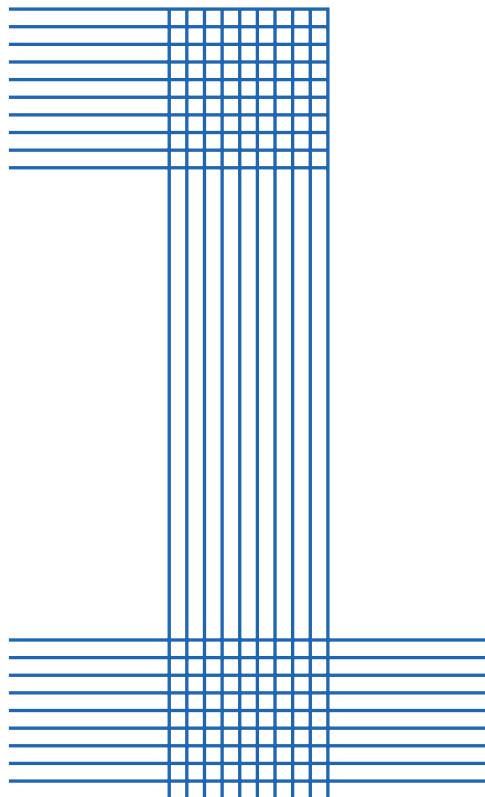

CUMIEIRA

*Cadernos de investigación
da nova Filoloxía Galega*

Departamento de Filoloxía Galega e Latina

Vol. 1 - 2016

Xosé A. Fernández Salgado (ed.)

UniversidadeVigo

Departamento de
Filoloxía Galega e Latina

ACTUALIDADE E VITALIDADE DA LINGUA MIRANDESA

Current issues and vitality of the Mirandese language

Andrea Castelo Veiga

Universidade de Vigo

andreacasteloveiga@gmail.com

Resumo: O mirandés é unha lingua pertencente ó grupo asturleonés, falada nalgunhas rexións da actual provincia de Trás-os-Montes (Miranda do Douro) en Portugal. O territorio lingüístico do dominio asturleonés amplíase en Portugal con tres dialectos: o do mirandés (incluíndo o subdialecto sendinés), o riodonorés e o guadramilés. Todos se falan en Miranda do Douro, en localidades próximas da fronteira con Zamora, que se situaban dentro do territorio histórico do Reino de León. Os textos recollidos en mirandés presentan trazos fonéticos, sintácticos e léxicos das diferentes linguas. O portugués é más empregado polos mirandeses porque é considerado a lingua culta, de importancia. Deste xeito, o mirandés atópase nunha situación de perigo de desaparecer, xa que non é unha lingua plenamente oficial, malia gozar de certa visibilidade e recoñecemento. Pénssase que soamente a aplicación da Carta Europea das Linguis Rexionais ou Minoritarias poderá traer luz á lingua mirandesa.

Palabras chave: Dialectoloxía, Oficialidade do mirandés, Carta Europea das Linguis Rexionais ou Minoritarias.

Abstract: *Mirandés* is a language belonging to the Astur-Leonese group, spoken in some regions of the province of Trás-os-Montes (Miranda do Douro) in Portugal. The Astur-Leonese linguistic domain expands in Portugal with three dialects: Mirandese (including Sendinés subdialect), the Ridonorés and Guadramilés. These varieties are all spoken in Miranda do Douro, in the closer areas of the border with Zamora, which were within the historical territory of the Kingdom of Leon. The texts in Mirandés have phonetic, syntactic and lexical features of different languages; Portuguese is the most used by Mirandeses because it is considered a cultural language, the one that is important. Even though Mirandese is nowadays a co-official language along with Portuguese and enjoys some visibility and recognition, there exists a real danger of disappearance. However, it is thought that the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages will bring more light to the Mirandese language.

Keywords: Dialectology, Mirandese officialdom, European Charter for Regional and Minority languages.

*ls homes u mulhieres criórunt la fala, que se fizo lhéngua, recriando-se nesse antre todos
mais houmano ato: assi naciú l'alma: assi daprendimos l tiempo, que mos fizo stória,
atando-mos de hai seculos cun rosairos de palabras.*
Francisco Niebro (*Ars Vivendi, ars Moriendi*, 2012)

1. Contextualización histórica

O mirandés é o glotónimo empregado para se referir á variedade lingüística autóctona falada en Miranda do Douro (Portugal), pertencente á ponla asturleonesa das linguas románicas, que inclúe tamén as falas autóctonas da maior parte de León, Zamora e Asturias en España, o leonés e o asturiano¹.

A orixe do mirandés remóntase ó período en que nunha zona moi máis extensa, incluíndo Asturias e León, se empezou a construír un grupo de variedades romances con moitos trazos comúns entre si, que as diferenciaban doutros romances en formación: polo oeste, o galego-portugués e polo leste, o castelán.

O territorio lingüístico do dominio asturleonés amplíase en Portugal con tres dialectos: o do mirandés (incluíndo o subdialecto sendinés), o riodonorés e o guadramilés. Todos se falan na chamada Terra de Miranda, unha rexión que conta cuns 500 km², en localidades próximas da fronteira con Zamora, que se situaban dentro do territorio histórico do Reino de León. Son estas as únicas falas que non pertencen á familia galaico-portuguesa dentro da República portuguesa.

Leite de Vasconcelos foi o primeiro en estudar esta variedade en 1882 e deuna a coñecer ó público co seu estudo *O dialecto mirandés*. Leite describiu este idioma como «a lingua do campo, do traballo, do fogar e do amor entre os mirandeses» e recoñeceu que o portugués non era a única lingua falada no seu país, senón que tamén existía outra lingua (co-dialecto, denominouno no seu momento) que pertencía ó dominio español pola súa proximidade ó leonés. Os estudos sobre este idioma amplíaronse máis tarde co traballo de Menéndez Pidal (1962), cando publicou en 1906 a súa obra *O dialecto leonés* e trazou un mapa lingüístico de toda a península ibérica.

As razóns polas que un dialecto do grupo asturleonés se falaba en Portugal deixaron de ser unha incógnita hai tempo. No 297 d.C., coa división administrativa da península, a Terra de Miranda quedou integrada no Convento xurídico de

¹ Para unha visión dos distintos dialectos asturleoneses, pode consultarse o mapa de Francesc González i Planas.

ANDREA CASTELO VEIGA

Actualidade e vitalidade da lingua mirandesa

Asturica Augusta e non no de *Bracara Augusta*, como o resto da actual provincia de Trás-os-Montes. Desta maneira, a zona de Miranda non pertenceu desde o principio ó posterior Condado Portucalense e, por tanto, situábase dentro do ámbito lingüístico do asturleonés en vez do galego-portugués. A cristianización desta zona levouse a cabo por misioneiros procedentes da actual Astorga.

Entre os séculos VII-VIII e XII o actual concello de Miranda do Douro pertenceu á diocese de Astorga e non á de Braga e, como explican as Inquisicións de Afonso III, a Terra de Miranda foi repoboada entre os séculos XII e XIV por xentes oriúndas de terras leonesas. A repoboación foi levada a cabo polo cisterciense mosteiro de Santa María de Moreruela, o mosteiro de San Martín de Castañeda, o mosteiro de Castro de Avellas e pola Orde do Temple de Alcanizas. Esta relación privilexiada con León durou polo menos ata o século XIV e o idioma nacido no Convento de *Asturica Augusta*, o leonés, foi efectivamente implantado e posteriormente desenvolvido en territorio portugués.

No distrito de Braganza mantense o mirandés con certa vitalidade debido á distancia que separa esta zona dos principais núcleos urbanos do litoral portugués (illamento e atraso). Na provincia de Zamora o contacto co castelán fixo que comezase a recesión do leonés xa a finais do século XIX. A «tiranía» da oficialidade deixou diferentes consecuencias, ademais de ter en conta os aspectos xeopolíticos más relevantes. A cuestión é que en España e en Portugal a lingua leonesa está esmorecendo.

Algúns lingüistas pretenderon atribuír a conservación do mirandés ó dinamismo do castelán fronte ó portugués, unha teoría bastante rexeitada na actualidade. Na súa *Historia da lingua española*, Lapesa (2008) consideraba que o estancamiento do leonés e do aragonés se debeu principalmente a ese suposto dinamismo do castelán e a que todos os dialectos estremeiros estaban moi fragmentados.

2. Datos xeográficos e demográficos

Miranda do Douro é unha cidade portuguesa pertencente ó distrito de Braganza, na rexión norte e subrexión de Alto Trás-os-Montes, Terra de Miranda. É a sede dun municipio formado por 17 freguesías, que abrangue unha superficie de 488,36 km². Miranda do Douro está situada na marxe portuguesa do río Douro e desde España chégase a ela cruzando polo paso fronteirizo que se abre sobre a presa de Miranda, un dos encoros que cortan o río ó longo da fronteira. Limita ó nordeste e sueste con España, ó suroeste co municipio de Mogadouro e ó noroeste co de Vimioso.

As 17 freguesías de Miranda do Douro, cos seus nomes en mirandés e o correspondente en portugués, son as seguintes:

Nome en mirandés	Nome en portugués
Augas Bibas	Águas Vivas
Atanor	Atenor
Cicuiro	Cicouro
Custantin	Constantim
Dues Eigreijas	Duas Igrejas
Zenízio	Genísio
Anfainç	Ifanes
Malhadas	Malhadas
Palaçoulo	Palaçoulo
Paradela	Paradela
Picuote	Picote
Pruoba	Póvoa
San Martino	San Martinho de Angueira
Sendin	Sendim
Silba	Silva
Bila Chana de Barceosa	Vila Cha de Braciosa
Miranda de L Douro	Miranda do Douro

Táboa 1: Denominacións das freguesías en mirandés e en portugués

ANDREA CASTELO VEIGA

Actualidade e vitalidade da lingua mirandesa

O mirandés fálase hoxe en Miranda do Douro e parcialmente en Vimioso, pero falouse noutros puntos de Bragança, Mogadouro e Macedo de Cavaleiros. Son hoxe uns 15.000 falantes aproximadamente, dos cales entre 7.000 e 10.000 son nativos e o resto orixinarios doutras rexións.

De acordo co censo do ano 2011, o concello de Miranda do Douro conta cunha poboación total de 8.048 habitantes, isto é, 649 menos que en 1991 e 1.900 menos ca en 1981, o que supón un forte retroceso demográfico. Cunha densidade de poboación de preto dos 17 hab./km², Miranda do Douro é un dos concellos con menor índice de ocupación da rexión de Trás-os-Montes.

Nas dúas freguesías do concello de Vimioso onde se fala mirandés, Angueira e Vila Seco, o censo sinala que o número de habitantes é de 383, tamén inferior a 1991 (460 habitantes). Ademais do retroceso demográfico, en Miranda do Douro constátase a diminución da poboación nova, sobre todo na franxa de idade de 0-14 anos. O concello presenta un índice de avellentamento crecente e relativamente alto.

Se se teñen en conta as tres árees lingüísticas da Terra de Miranda, e en función do seu distinto peso demográfico, a repartición é a seguinte segundo o censo de 2011:

- Área central: 6.048 habitantes (5.665 do concello de Miranda e 383 do concello de Vimioso).
- Área setentrional ou «raia seca»: 951 habitantes.
- Área meridional: 1.432 habitantes².

3. Historia social da lingua mirandesa

3.1. A consideración actual: estigmatización

A consideración actual dos falantes do mirandés fronte á súa lingua, sobre todo nas aldeas más pequenas, é que a súa forma de falar difire do portugués e que eles teñen un «falar mal, charro».

Xa no século XVII se tiña constancia da diverxencia entre as falas fronteirizas de Trás-os-Montes e do Alto Miño. D. Jerónimo Contador de Argote comentaba no seu

² Véxase o vídeo sobre a Terra de Miranda en *Youtube* (Solagasta Percursos Pedestres 2012).

libro *Regras da lingua portuguesa* (1725) que «hai algúns dialectos locais (...) que son moi bárbaros e apenas poden chamarse portugués...».

A pesar de non ser unha definición con criterios demasiado lingüísticos, pode que se trate dunha mención alusiva ó mirandés. A opinión deste académico fronte á lingua que describe simplifícase de maneira semellante co termo «falar rústico».

Segundo Aurelia Merlan (2009), para os lusófonos que nos anos cincuenta emigran á Terra de Miranda a variedade lingüística desta rexión é un «portugués corrupto» que se converte en obxecto de estigmatización. Merlan sinala que o «portugués corrupto» é falado por xente sinxela de aldea, por labradores e pastores, a maior parte deles sen instrución, que levan unha vida rudimentaria e conservadora. Por iso, os mirandeses son chamados, tanto polos inmigrantes coma pola xente da cidade de Miranda, os «parolos» (provincialismo co sentido de ‘rústico, parvo, boibo, estúpido, idiota’), «os palhantres» (palabra inexistente nos dicionarios portugueses que alude á maneira de dicir ‘para adiante’ dos mirandeses: *palhantre*), ou «os chapados» (‘atrasados’). Non soamente os adultos, senón tamén os nenos do medio rural, falantes de mirandés, foron fortemente ridiculizados.

Para evitar a estigmatización, sempre que ían ás cidades, os mirandeses cambiaban automaticamente de código lingüístico e falaban exclusivamente en portugués. Tamén hoxe en día recorren a esa estratexia para non dar lugar a alusións irónicas e non ser chamados «palhantres» ou «parolos».

Moitos mirandeses sufriron unha dobre estigmatización: por parte dos falantes de portugués na zona de Miranda, fóra da zona leonesófona, pero tamén por parte dos membros da comunidade que sancionaban con comentarios irónicos como «olha l fidalgo» ('mira o fidalgo') e «ya fala grabe» ('xa fala portugués') ós mirandeses que facían uso do portugués no medio rural.

O recoñecemento do mirandés parece que influíu en sentido positivo na actitude das persoas cara ó idioma vernáculo e ós seus falantes, xa que expresións pexorativas como «palhantres», «parolos» e «chapados» rara vez se oen na actualidade.

3.2. Substitución do mirandés no ámbito familiar ó longo do século xx

Os motivos principais do abandono do mirandés na relación entre pais e fillos foron o seu baixo prestixio e a percepción da súa inutilidade para a mobilidade, a emancipación e a ascensión social, así como o sentimento de vergoña asociado coa

avaliación negativa dos falantes do propio idioma, pois considerábanos un portugués incorrecto.

Só as familias moi enraizadas na tradición rural permaneceron leais ó mirandés e llelo transmitiron ós fillos. Na Terra de Miranda, o fogar foi durante séculos o marco principal de transmisión da lingua minoritaria dunha xeración a outra.

Dunha adquisición dirixida do idioma vernáculo só se pode falar despois da introdución das clases optativas de mirandés na escola en 1986 e, sobre todo, despois da súa normativización e pseudo-oficialización. Na segunda metade do século XX, o fogar sofre, porén, unha forte lusitanización: en lugar do mirandés, os pais transmítenlle os fillos a lingua maioritaria, o portugués.

4. Visibilidade

4.1. Situación lexislativa

No que atinxea á situación lexislativa do mirandés, cómpre destacar tres aspectos de especial relevancia:

- A nivel europeo, Portugal é un dos poucos países de Europa que segue sen asinar aínda a Carta Europea das Linguas³.
- A nivel estatal, houbo un acordo da Assembleia da República portuguesa o 16 de novembro de 1998 para recoñecer o mirandés. Aínda que non hai oficialidade, polo menos existe certa visibilidade e recoñecemento⁴.
- A nivel local, existen algúns acordos da Cámara Municipal de Miranda sobre o uso e recoñecemento do mirandés e, de feito, teñen un Servizo de Normalización que se ocupa maiormente de facer traducións (e non tanto da planificación lingüística)⁵.

³ Véxase o listado de Estados asinantes en <https://es.wikipedia.org/wiki/Carta_Europea_de_las_Lenguas_Minoritarias_o_Regionales#Estados_firmantes>.

⁴ Véxase <http://mirandadodouro.jfreguesia.com/v2/index.php?option=com_content&task=view&id=36&Itemid=54>.

⁵ Véxase <<http://www.cm-mdouro.pt/cultura/lingua-mirandesa/>>.

4.2. Ensino e investigación

A normativización e estandarización do mirandés, así como a edición de libros neste idioma, é un fenómeno moi recente.

A partir da proposta da Convención Ortográfica Mirandesa en 1999, establecese e apróbase a *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa* (véxase Ferreira / Raposo 1999). A partir dese momento é cando se empiezan a publicar máis libros na lingua minoritaria. Co recoñecemento político, o interese pola lingua mirandesa creceu moito, de maneira que se editaron moitos máis libros escritos en mirandés.

Segundo Quarteu Reis (2003), a Cámara Municipal de Miranda do Douro dá o seu apoio á edición de novos libros en mirandés a través da promoción de concursos literarios. Un deses libros é *Ye Miranda ye la mie tierra* de José Francisco Fernandes, que escribe en verso, sobre cada unha das aldeas do concello, dende as más pequeninas ata as más importantes e coñecidas. Por iso, este libro foi un grande éxito de vendas. A primeira edición de 3.000 exemplares esgotouse moi axiña e a segunda edición xa se realizou de acordo coas normas da Convención Ortográfica.

Outro libro que foi editado despois da realización dun concurso foi *Lliteratura Oral Mirandesa. Recuólha de textos an mirandés*, de António Bárbolo Alves. Así e todo, o concurso que deu orixe a este libro non foi literario, senón etnográfico: recollida da tradición oral de todas as aldeas de Miranda.

Quarteu Reis (2003) sinala que por primeira vez unha editora privada, *Campo das Letras*, comezou a editar unha colección de libros escritos só en mirandés. Xa se publicaron varios libros desta colección e a editora promete máis. Os seus títulos son: *Cebadeiros* (2006) de Francisco Niebro; *Cuntas de la tierra de las faias* (2000), de António Bárbolo Alves; *Las Cuntas de Tiu Jouquin* (2001), de Fracisco Niebro; *Ditos dezideiros* (2007), de António Maria Mourinho; e *Antroduçon al mirandés* (no prelo), de varios autores.

Aurelia Merlan (2009) agrupa as principais publicacións en mirandés xunto ós seus autores da seguinte maneira:

- Antoloxías de literatura popular: António Bárbolo Alves (Coord.), *Lliteratura oral mirandesa. Recuólha de textos an mirandés*, Porto 1999; Duarte Manuel Mendes Martins, *Bozes de l praino. Recuólha de testos an Lliteratura oural mirandesa*, Lisboa, 2004.
- Relato breve: António Bárbolo Alves, *Cuntas de la tierra de las faias*, Porto, 2000.

- Poesía: Francisco Niebro, *Cebadeiros*, Porto, 2000; Francisco Niebro, *L'ancanto de las Arribas de l Douro*, 2001; José Francisco Fernández, *Miranda, mie Mirandica*, Guimaraes, 2002; Francisco Niebro, *Cula tuorna ampuesta quien quiera ara / Em cama feita quer um se ajeita*, Lisboa, 2004.
- Contos populares: Francisco Niebro, *Las cuntas de Tiu Juoquin*, Porto, 2001; Carlos Ferreira, *Cuntas que me cuntórum*, Lisboa, 2002; Carlos Ferreira, *Lhonas, lindainas, sacadielhas, cuntas de camino y otras cuntas*, Sendim, 2002; Francisco Niebro, *Ars vivendi, ars moriendi* (2012).
- Historias, lendas e discursos: José Francisco Fernández, *Miranda. Cousas y causos*, Guimaraes, 2002; Marcolino Augusto Fernández; *Cursos mirandeses*, Miranda do Douro, 2000.
- Traducións: *Asterix l goulés* (tradución de Amadeu Ferreira), Lisboa, 2005; *Lusiadas* (tradución de Amadeu Ferreira), Lisboa, 2008.
- Material didáctico: António Bárbolo Alves / Duarte Manuel Mendes Martins, *Las mies purmeiras palabras an mirandés*, Miranda do Douro, 2008.
- Dicionarios bilingües: Moisés Pires, S.D.B, *Pequeno vocabulário mirandés-portugués*, Miranda do Douro, 2004.

No tocante á investigación, o mirandés é obxecto de estudo en centros de investigación portugueses como o Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa co proxecto «Atlas Lingüístico de Portugal», e a Universidade de Coímbra, co «Inquérito Lingüístico Boléo». Ademais, o profesor da Universidade de Aveiro Alberto Gómez Bautista (2013) redactou a tese doutoral *El mirandés: Contexto y procesos de formación de palabras*, e Satoshi Terao (2010), profesor na Universidade de Kioto, o estudio «Mirandese as an Endangered Language».

4.3. Rotulación das vías

Nos paneis é habitual a rotulación bilingüe nas poboacións próximas a Miranda de Sendim, Duas Igrejas e Aldeia Nova. Existe tamén a tradución de todas as placas toponímicas da cidade de Miranda do Douro, feita en 2006 pola Cámara Municipal.

4.4. Medios de comunicación

Aurelia Merlan (2009: 357) indica que na prensa o idioma vernáculo ten unha presenza simbólica. Non hai ningún xornal en mirandés e a edición dun xornal deste

tipo semella pouco probable. No xornal rexional semanal *Jornal Nordeste*, o mirandés ocupa só unha páxina titulada «*Tierra, giente y lhéngua*», que dende o 7 de xaneiro de 2002 vén coordinando Amadeu Ferreira. A páxina consta de crónicas, historias breves, pequenas traducións (por exemplo, fragmentos de *Os Lusiadas* de Camões) e, regularmente, dun pequeno vocabulario mirandés-portugués.

A unha páxina se reduce tamén o espazo reservado ó mirandés no xornal electrónico *Diário de Trás-os-Montes*. Ademais, desde o 2004, no xornal nacional portugués *O Público*, Amadeu Ferreira asinaba mensualmente crónicas en mirandés. Desde o 2004, tamén se publican con regularidade textos escritos por alumnos que van ás clases de mirandés na revista escolar *La Gameta* (aproximadamente 130 páxinas) que coordina o profesor de mirandés Duarte Martins. O mirandés conta así mesmo co espazo dixital Centro de Estudos António María Mourinho.

A oferta de materiais redactados na lingua minoritaria (libros, revistas, páxinas en xornais...) é, por tanto, moi limitada e incomparable desde o punto de vista cuantitativo e cualitativo coa de obras e xornais en portugués. Non sorprende, por iso, que sexan poucas as persoas que teñan como hábito ler libros escritos en mirandés.

A presenza do mirandés é simbólica non só nos xornais, senón tamén nos medios audiovisuais. O idioma vernáculo oíuse por primeira vez na radio en 1994, cando a Rádio Universitária do Minho comezou a transmitir en mirandés dúas veces por semana breves crónicas humorísticas. O responsable destas crónicas era António Bárbolo Alves, falante nativo do mirandés, actualmente investigador e escritor.

Desde 2001, unha vez por semana, tamén a emisora local Rádio Mirandum-FM transmite, na banda de frecuencias 100.1, na lingua minoritaria durante unha hora. A emisión, coordinada por Domingos Raposo, falante nativo e profesor de mirandés, contén conversacións con mirandeses, historias, contos, lendas, fábulas, adiviñas, música mirandesa (ás veces portuguesa) popular e moderna, así como informes curtos sobre acontecementos culturais, como lanzamentos de libros e CD en mirandés, concertos con grupos mirandeses, representacións teatrais, concursos literarios, espectáculos con grupos de pauliteiros, coloquios etc.

Non existe ningunha emisora de televisión, nin se pode esperar a pronta creación dalgunha. Só esporadicamente son invitados falantes de mirandés (profesores, escritores, pintores, grupos de pauliteiros, grupos musicais etc.) a emisións a Lisboa, ou grávase na Terra de Miranda. Fóra desas curtas e raras emisións, todos os programas de radio que se poden escutar nesta zona de Portugal son en portugués, español, francés ou inglés. Non obstante, o mirandés conta na rede

ANDREA CASTELO VEIGA

Actualidade e vitalidade da lingua mirandesa

cunha páxina de *Wikipedia* en mirandés, chamada *Biquipédia*, así como tamén coa disponibilidade de sitios en mirandés, entre eles Photoblog e WordPress.

4.5. Cultura

4.5.1. Teatro popular mirandés

Existen no Arquivo e Espólio de António María Mourinho preto de tres ducias de «coloquios» do Teatro Popular Mirandés. Estes textos atópanse en diferentes estados de conservación e tamén en diferentes fases de edición. A súa publicación presenta algúns problemas e desafíos que imos expoñer brevemente.

Antonio Mourinho preparou e soñou coa súa publicación. Descoñecemos cal é o tipo de edición que pensaba facer. Así é todo, a xulgar por unha nota manuscrita, que tamén se atopa no seu Arquivo, o seu desexo era que estes «coloquios» puidesen circular de novo entre o pobo para que se representasen nos vellos taboados ou noutros lugares. Ademais, tendo en conta as notas que acompañan a moitos textos, pódese deducir que se trata tamén dunha edición profusamente documentada e enriquecida polos moitos coñecementos dos textos e da rexión. Non obstante, por falta de apoios materiais, non logrou levar adiante ese proxecto. Deste xeito, quedaron algúns textos manuscritos, outros xa dactilografados e algúns impresos a partir do ordenador. Estes textos, principalmente de carácter relixioso e profano, constitúen unha das expresións más valiosas e profundas da identidade mirandesa.

4.5.2. Música

Unha iniciativa moi importante para a divulgación da lingua e a cultura mirandesa foi levada a cabo pola editora discográfica *Sons da Terra*. Trátase dunha editora privada, situada na cidade de Vila Nova de Gaia, que se dedica a gravar música e cancións tradicionais de varias rexións de Portugal, áinda que presta especial atención á música da Terra de Miranda. Como tal, *Sons da Terra* gravou o primeiro CD de Picä Tumilho, un grupo de música rock que canta en lingua mirandesa. Os dedés editados por *Sons da Terra* pódense atopar nas principais tendas portuguesas de música e en varios establecementos comerciais de Miranda do Douro. Promove, ademais, algunhas iniciativas culturais importantes, como conferencias sobre a lingua e a cultura mirandesa, festivais célticos na vila de Sendin, xuntanzas de gaiteiros etc.

Por outra parte, a Cámara Municipal de Miranda do Douro e *Caramonico*, unha asociación da aldea de Palaçoulo, promoven algúns concursos de música cantada e

escrita en lingua mirandesa (véxase Quarteu 2003: 19). Algúns dos grupos más coñecidos de Miranda do Douro, coa súa discografía principal, son os seguintes:

1. *Galandum Galundaina*. É un grupo de música tradicional mirandesa creado en 1996 co obxectivo de recoller, investigar e divulgar o patrimonio musical, as danzas e a lingua das terras de Miranda. O grupo establece unha ponte entre a antiga xeración de músicos e a xeración máis nova. Deste xeito, aseguran a continuidade da rica tradición cultural desta rexión que durante anos correu o risco de perderse. Os instrumentos que tocan son réplicas doutros moi antigos, que manteñen o aspecto e a sonoridade daqueles. Empregan gaitas de fol mirandesas, frautas pastorís, zanfona, caixa de guerra, vieiras, castañolas, pandeireta etc. Ademais da música instrumental, o grupo presenta un repertorio de música con voces que reproducen fielmente as melodías tradicionais, enriquecidas con timbres, ritmos e harmonías capaces de xerar emoción e tamén algunha modernidade.

Os integrantes do grupo naceron e creceron en Terras de Miranda (Fonte de Aldeia e Sendim), onde adquiriron coñecemento directo da música que interpretan a través do ambiente familiar, de convivir cos vellos gaiteiros e da consulta de vellas gravacíons. Á parte da tradición musical familiar, os integrantes do grupo teñen tamén formación académica musical.

2. *Filipe Teixiera, Vanessa Martins e Patrícia Teixeira*. O primeiro á guitarra e Vanessa e Patrícia como voces foron os gañadores do *Festival da Canção das Terras de Miranda*, coa canción «Rapazica», interpretada en mirandés⁶.

3. *Picä Tumilho*. É unha banda de rock de Miranda do Douro que canta en sendinés. O grupo ten un estilo propio coñecido como agro-rock; nas palabras súas: «cantan o ‘amor agrícola, á luz da candea’, unha corrente musical progresiva á que alguén xa chamou ‘surrealismo rural’». O seu primeiro traballo musical é *Sacho, Gaçpóia i Rock’n’Roll*. Moitas das súas cancións están na lingua mirandesa. Nos seus temas mesturan os instrumentos típicos mirandeses (gaita de foles, caixa, bombo) con instrumentos universais (guitarra eléctrica, baixo, batería ou piano). O cedé está editado por *Sons da Terra*. En 2008 editaron un novo disco: *Faíçca: Ua stória d'amor i laboura*⁷.

⁶ Pode verse o vídeo de «Rapazica» en *Youtube*, <<https://www.youtube.com/watch?v=qzqEzNu4Kw4>>.

⁷ Poden verse en *Youtube* os seus vídeos de «Ai que cuchino», <<https://www.youtube.com/watch?v=MwWmlMROKaw>>, e «L'alquitara a golsiar», <<https://www.youtube.com/watch?v=o84rNBkddc>>.

4.5.3. Bailes típicos

Existen varios grupos de «pauliteiros» como os Pauliteiros de Miranda do Douro⁸, Pauliteiros de Palaçoulo⁹ e Pauliteiros de Miranda-Duas Igrejas¹⁰.

4.6. Relacións coa Academia de la Llingua Asturiana (ALLA)

Existen algúns convenios entre a Academia de la Llingua Asturiana e a Câmara Municipal de Miranda. Proba diso, son, por exemplo, as seguintes informacíons que tiramos da web da Academia asturiana¹¹:

Xunta con representantes de Miranda de l Douro

29/04/2015. Esti miércoles, 29 d'abril, tuvo llugar nel llar de l'Academia de la Llingua Asturiana una xunta de trabayu ente esta institución y una delegación de Miranda de l Douro encabezadapor presidente de la Câmara Municipal de Miranda de l Douro, Artur Nunes, xunto colpresidente de l'Associaçon de la Lhéngua i Cultura Mirandesa, Carlos Ferreira, y losvicepresidentes d'esta asociación Alfredo Cameirão y Mario Correia.

Nesta xunta tratáronse dellos aspeutos venceyaos a la collaboración ente les instituciones yapautóse la robla d'un Conveniu de colaboración el próximo 20 de xunu de 2015 enMiranda de l Douro.

Ou estoutra¹²:

Robla conveniu Miranda del Douro

22/06/2015. El pasáu sábadu, 20 de xunu, tuvo llugar en Miranda del Douro (Portugal) la robla d'un pautu de collaboración ente l'Academia de la Llingua Asturiana, la Câmara Municipal de Miranda y l'Associaçon de la Lhéngua i Cultura Mirandesa.

Darréu de la xunta previa caltenida n'Uviéu'l pasáu 29 d'abril ente les tres instituciones, una delegación de l'ALLA (formada pola presidenta, Ana Mª Cano González, el vicepresidente, Xosé Antón González Riaño y l'académico Pablo Xuan Manzano Rodríguez) desplazóse a Miranda del Douro pala robla del conveniu xunto colos presidentes de la Câmara Municipal de Miranda, ArturNunes, y de

⁸ Véxase o vídeo en Youtube, <<https://www.youtube.com/watch?v=aUQD8n48GrY>>.

⁹ Véxase o vídeo en Youtube, <<https://www.youtube.com/watch?v=DoQuYePHF0c>>.

¹⁰ Véxase o vídeo en Youtube, <<https://www.youtube.com/watch?v=LwBMf0lPi74>>.

¹¹ Véxase <<http://www.academiadelllingua.com/robla-conveniu-miranda-del-douro/>>.

¹² Véxase <<http://www.academiadelllingua.com/xunta-de-trabayu-con-representantes-de-miranda-de-l-douro/>>:

l'Associaçón de la Lhéngua i Cultura Mirandesa, Carlos Ferreira.

Esti conveniu pon les bases pal desendolcu de xeres conxentes qu'afiten l'estudiu yespardimientu de la llingua nel dominio ástur. Nun hai qu'escaecer que'l mirández (variante de la llingua común falada n'Asturies y Miranda) ye idioma oficial en Portugaldende 1999.

5. Legalidade e recoñecemento oficial (non oficialidade)

5.1. Estatus xurídico actual

A utopía dun país monolingüe e dun espazo lingüístico caracterizado por unha excepcional homoxeneidade está moi arraigada en Portugal. Esta homoxeneidade lingüística foi invocada ó longo do século XX por varios estudosos, aínda que, segundo Aurelia Merlan (2009: 96 e ss) a finais do século XIX xa Leite Vasconcelos chamara a atención sobre a existencia ó nordés de Portugal dun idioma románico que non pertencía ó sistema lingüístico galaico-portugués.

Despois da abolición da ditadura o 25 de abril de 1974 levouse a cabo en Portugal un movemento cultural a favor do mirandés. En 1982, dous investigadores do Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, Manuela Barros Ferreira e Ana María Martins, efectuaron unha enquisa científica na Terra de Miranda, en concreto na freguesía de Costantim, constataron a vitalidade do mirandés e defenderon a importancia do estudo desa variedade lingüística para o mellor coñecemento doutros idiomas peninsulares.

Un ano máis tarde, o 12 de novembro de 1983, a Dirección da Escola Secundaria de Miranda do Douro solicitou nunha petición dirixida ó Ministerio de Educación a apertura dunha clase opcional de mirandés, de cuxa ensinanza se responsabilizaron dous profesores da mesma escola, un con licenciatura en Historia e outro en Filoloxía clásica, ambos falantes de mirandés. A resposta foi negativa. Só o 2 de setembro de 1986 se aprobou a introdución do mirandés como materia optativa no programa de quinto ano, isto é, o primeiro ano de secundaria, por un decreto do Ministerio de Educación.

As iniciativas a favor do mirandés foron multiplicándose. Por poñer algúns exemplo: en 1987 tiveron lugar en Miranda as I Xornadas de lingua e cultura mirandesa; en 1993 a Asociación Portuguesa de Lingüística organizou unha xuntanza rexional na mesma cidade; e en 1994 a Radio Universitaria do Miño comezou a transmitir en mirández breves crónicas humorísticas de cinco minutos dúas veces por semana.

5.2. Oficialización negada de iure

En setembro do ano 1998, o deputado socialista mirandés Júlio Meirinhos, antigo presidente da Câmara Municipal de Miranda do Douro, presentou na Assembleia da República unha proposta de lei para o recoñecemento dos dereitos lingüísticos da comunidade mirandesa, que incluía odereito dos mirandeses a utilizaren a súa lingua secular. Esta proposta foi aprobada polos 230 deputados do parlamento, de todos os partidos políticos alí presentes. Esta unanimidade mostrou ben que a lingua mirandesa non era nin nunca fora unha ameaza para a integridade territorial de Portugal. É posible que este recoñecemento oficial da lingua mirandesa fose aprobada porque en Portugal sempre houbo a idea de que era preciso promover os sinais rexionais de identidade para que se obter un alto grao de cohesión e unión nacional, pero por ningures se aprobou ningún estatuto nin lei de cooficialidade. O mirandés non é oficial *de iure*, simplemente está recoñecido nun decreto.

Co decreto número 7/99, de xaneiro do ano 1999, a lingua mirandesa pasa a ser visibilizada en Portugal, pero non oficializada. É recoñecido o dereito de que a lingua se ensine nas escolas onde haxa alumnado interesado en aprendela; que sexa empregada nas institucións do Estado localizadas no concello de Miranda do Douro; e que o Estado portugués apoie o seu desenvolvemento, promoción e divulgación a través de investigacións científicas e da formación do profesorado.

Esta pseudo-oficialidade da lingua mirandesa ocasionou un problema político e xurídico moi importante en canto que unha variedade dialectal do asturleonés cun pequeno número de falantes, o mirandés, é recoñecida pola República portuguesa; e as outras variedades, con moitos más falantes, o leonés e o asturiano, que xa ten unha gramática unificada desde 1998 e un dicionario académico, non logrou ter áinda esa «pseudo-oficialidade» nin en Asturias nin en Castela e León.

É moi importante salientarmos que este recoñecemento lle deu un novo pulo ó mirandés, pois a lingua nunca tivo un desenvolvemento tan grande coma nos últimos doce anos. Isto é vital para mostrar —unha vez más—, como a lexislación e a visibilización das linguas minoritarias, sen seren ningunha panacea, si poden vir na súa axuda para evitar que desaparezan.

Malia este recoñecemento lexislativo, Portugal non declarou o mirandés nin segunda lingua nacional de Portugal, nin oficial (cooficial en Terras de Miranda), como cita enganadamente algunha xente e cren algunas institucións, nin asinou a Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias.

5.3. Carta Europea das Lingua Rexionais ou Minoritarias

A Carta Europea das Lingua Rexionais ou Minoritarias é un tratado internacional (CETS 148) adoptado en 1992 baixo o auspicio do Consello de Europa para promover e protexer as lingua rexionais e minoritarias históricas de Europa. Tan só se aplica ós idiomas empregados tradicionalmente nos distintos territorios e exclúe, secasí, idiomas empregados pola inmigración recente de persoas doutros estados.

As lingua que son oficiais dentro de rexións ou provincias autónomas nun estado descentralizado non están clasificadas como lingua oficiais dun estado e, por tanto, poden beneficiarse dos contidos da Carta. Por exemplo, a República de Irlanda non asinou a Carta en favor do gaélico irlandés, áinda que é minoritario, porque tanto inglés coma irlandés son ambas as dúas lingua oficiais e nacionais de Irlanda: o gaélico irlandés en Irlanda xa é lingua oficial en todo o territorio, non é unha lingua rexional nin de cooficialidade rexional.

5.4. A Convención Ortográfica

Despois do recoñecemento lexislativo do mirandés, levouse a cabo a Convención Ortográfica Mirandesa, que propuxo alternativas e solucións para os retos ós que se enfrenta esta lingua na actualidade: redución da variación ortográfica, continuidade da tradición gráfica, o problema dos neoloxismos, claridade, simplicidade e flexibilidade. En 1999 o concello de Miranda do Douro e a Universidade de Lisboa elaboraron unha norma ortográfica baseada na norma da lingua teito, do portugués, e non na norma do asturiano. A normalización e promoción do mirandés están a cargo do Instituto da Lingua Mirandesa, creado o 1 de xaneiro de 2003.

O obxectivo inmediato da Convención Ortográfica foi a de establecer criterios unitarios, sistemáticos, claros e económicos para escribir e ler en mirandés. Estes obxectivos teñen a intención de contribuír á conservación do mirandés como lingua viva e moderna.

En xullo de 1995, publicouse unha Proposta de Convención Ortográfica Mirandesa, un documento que contiña as regras que deberían seguir as persoas que quixesen escribir en mirandés. Esta proposta foi o resultado da avinza entre lingüistas e escritores nativos con expertos do Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa e da Universidade de Coímbra, despois dos traballos desenvolvidos durante catro anos. A proposta estivo aberta á discusión pública e calquera persoa puido achegar cuestións, dúbidas, suxestións etc., de modo que a proposta foi cada vez más perfilada e a futura Convención Ortográfica foi o máis representativa posible da realidade lingüística mirandesa. En 1999 apareceu a

ANDREA CASTELO VEIGA

Actualidade e vitalidade da lingua mirandesa

edición definitiva baixo o título de *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa* (véxase Ferreira / Raposo 1999).

Este documento xa é un instrumento moi importante para a uniformización da escrita da lingua, pois antes da súa publicación cada autor escribía como lle parecía más acertado, de acordo coa pronuncia da súa aldea. Ademais, non era raro que o mesmo autor escribise unha mesma palabra de maneiras diferentes dentro dun mesmo texto.

A Convención Ortográfica deixou claro para moita xente que o mirandés tiña un sistema regrado propio, diferente e independente do portugués, polo que se arman de máis argumentos para a desexable oficialización da lingua mirandesa. Os principios xerais da Convención atenden á redución da variación ortográfica, á claridade, á continuidade da tradición gráfica, á simplicidade e á flexibilidade.

No ano 2000 publicouse unha emenda á Convención, pois integrouse definitivamente na norma a escrita independente da variedade dialectal sendinesa. Isto foi moi importante para o desenvolvemento e fortalecemento da lingua, porque había un perigo real de que houbese dúas ortografías parcialmente diferentes, unha para o mirandés e outra para o seu dialecto especial sendinés.

5.5. O Instituto da Lingua Mirandesa

O Instituto da Lingua Mirandesa pretende ser a institución nuclear para a investigación, promoción e divulgación da lingua mirandesa, para a súa normativización e consecuente normalización.

A creación deste instituto foi precisa, ademais, para que a lingua mirandesa puidese ser tida en conta polo BELMR-Bureau Européen pour les Langues Moins Répandues (Comité Europeo para as Linguas Minoritarias, EBLUL nas súas siglas en inglés). Isto suporá un recoñecemento da lingua mirandesa por outros países que non a coñecían e tamén a posibilidade de obter fondos e levar a cabo intercambios para a realización de máis e mellores actividades de promoción da lingua.

Grazas á solicitude insistente do Instituto da Lingua Mirandesa, o Ministerio dos Negocios Esteriores portugués está a preparar o camiño para Portugal asinar a Carta Europea das Linguas Rexionais ou Minoritarias, ou iso prometen desde o goberno de Lisboa. No caso de que este feito se produza, despois da súa sinatura, a Carta aínda deberá ser ratificada pola Assembleia da República.

6. Conclusóns

O mirandés atópase actualmente nunha situación de diglosia inestable. Se durante moitos séculos foi a lingua específica do mundo rural, a única empregada polos mirandeses na familia, no traballo, no campo, nas interaccións cos amigos, veciños e coñecidos, no século XX e sobre todo nas últimas décadas foise substituíndo pouco a pouco no dominio privado polo portugués, que historicamente sempre dominou na esfera do público (escola, administración, igrexa, exército etc.).

Varias foron as causas que provocaron o desprazamento e minorización do mirandés: a inmigración da xente orixinaria doutras rexións de Portugal —monolingües en portugués e reticentes ó mirandés—, atraída polos novos postos de traballo (a construción de encoros, postos de policía e administración en terras de fronteira, nobreza foránea como focos de prestixio social); a emigración dos mirandeses para outras rexións de Portugal e outros países en busca dunhas mellores condicións de vida; a baixa natalidade e o envellecemento brutal da poboación; o medo dos falantes á estigmatización social; a avaliación negativa do propio idioma; o baixo prestixio do mirandés en comparación co teito portugués; a conciencia lingüística difusa dos falantes, que consideran a súa variedade lingüística como un dialecto mal falado do portugués; a inexistencia (ata hai pouco) dunha variedade estándar, de regras ortográficas e gramaticais e dunha tradición literaria; o sistema educativo monolingüe; e os medios de comunicación alleos a todo o que non fose portugués. O simple recoñecemento legal da variedade lingüística propia da Terra de Miranda non mellorou significativamente a súa situación. Unicamente a oficialización plena ou a aplicación dos beneficios da Carta Europea das Linguas podería deitar algúna luz sobre o futuro do mirandés.

Un papel central para a vitalidade e o futuro dunha lingua minoritaria desempéñao a actitude dos falantes cara a esa lingua, xa que en función da consideración dos falantes verbo da súa lingua vai depender a súa supervivencia. Tendo presente esta consideración, distínguense dous grupos ben diferenciados: por unha parte está a xente escolarizada e vilega que únicamente fala en portugués e rexeita «luxarse» ou «rebaixarse» ó mirandés; pola outra está a xente popular, a xente das aldeas que fala mirandés a nivel coloquial e familiar.

Captar novos falantes de mirandés non é doado: se nunha conversa lle pides que alguém che fale en mirandés, o primeiro que che dirán é que non saben ou que non o saben ben, que xa non o falan máis que os vellos das aldeas e que aprendelo é unha perda de tempo. Os prexuízos son enormes, como enorme é o desprestixio. Porén, se

esa mesma persoa está en familia ou entre amigos, entre persoas de moita confianza, o normal é que fale o mirandés. O mirandés é tan falado como agochado.

Deste xeito, o mirandés pode estar condenado a desaparecer se non muda o seu estatus xurídico e social. As únicas posibilidades de que o mirandés sobreviva pasan, na nosa opinión, porque sexa declarado lingua cooficial da terra de Miranda, con todo o que iso acarrexa nos eidos educativo, administrativo, sanitario, asistencial, económico, mediático etc., co que o seu ensino, por exemplo, xa non sería dunha materia optativa e sen textos, senón dunha materia obligatoria e con materiais pedagóxicos axeitados. Soamente unha lexislación e unha política lingüística comprometida coa recuperación, dignificación e normalización social do mirandés poderá frear a tendencia regresiva nos seus usos sociais, formais e informais.

Referencias bibliográficas e webgrafía

Câmara Municipal de Miranda do Douro: «Língua mirandesa ». Dispoñible en <<http://www.cm-mdouro.pt/cultura/lingua-mirandesa/>>.[Última consulta, xaneiro de 2016]

Contador de Argote, J. (1725): *Regras da Lingua Portugueza, Espelho da Lingua Latina, ou Disposiçao para facilitar o Ensino da Lingua Latina pelas Regras da Portugueza*. Lisbon: Officina da Musica.

El Diario de León (6/6/2010): «Denuncian a la Junta por incumplir la Carta Europea de Lenguas Minoritarias». Dispoñible en <http://www.diariodeleon.es/noticias/cultura/denuncian-junta-incumplir-carta-europea-lenguas-minoritarias_532516.html>. [Última consulta, xaneiro de 2016]

Fernández Rei, Francisco / Antón Santamarina Fernández (eds.) (1999): *Estudios de Sociolingüística Románica*. Santiago de Compostela: Universidade.

Ferreira Manuela Barros / Domingos Raposo (coords.) (1999): *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa*. Miranda do Douro / Lisboa: Câmara Municipal de Miranda do Douro / Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa. Dispoñible en <<http://mirandadodouro.jfreguesia.com/v2/images/stories/PDF/convencaomirandes.pdf>>.

Gómez Bautista, Alberto (2013): *El mirandés: Contexto y procesos de formación de palabras*, Tesis de Doctorado. Universidad Complutense de Madrid. Dispoñible en <<http://eprints.ucm.es/23981/1/T35037.pdf>>.

González i Planas, Francesc: «Mapa de los dialectos asturleoneses». Instituto de Estudios Románicos «Romania Minor». Dispoñible en <<http://www.romaniaminor.net/mapes/lleones.swf>>. [Última consulta, outubro de 2016]

La Nueva España (17/12/2014): «Europa avala la unidad lingüística del asturiano, el leonés y el mirandés». Disponible en <<http://www.lne.es/sociedad-cultura/2014/12/17/europa-avala-unidad-linguistica-asturiano/1687462.html>>. [Última consulta, xaneiro de 2016]

Lapesa Rafael (2008): *Historia da lingua española*. Madrid: Gredos.

Leite de Vasconcelos, J. (1882): *O dialecto mirandés. Contribuição para o estudo da dialectologia românica no domínio glotológico hispano-lusitano*. Porto.

Menéndez Pidal, P. (1962): *El dialecto leonés. Edición conmemorativa 1906-2006*. León: El Búho Viajero.

Merlan, Aurelia (2009): *El mirandés: situación sociolingüística de una lengua minoritaria en la zona fronteriza portugués-española*. Ovieu: Academia de la Lingua Asturiana.

O Cartolinha. Jornal do Agrupamento de Escolas de Miranda do Douro. Disponible en <<http://cartolinha.wikijornal.com/>> (Varias números comprendidos entre 2009 e 2015).

Quarteu, Reis (2003): «L Mirandés: Ua Lhéngua Minoritaira an Pertual», en Xavier Frías Conde / Francesc González i Planas (eds.), *Linguis iberoromanicis (As linguas iberorrománicas perante o século XXI)*. Romania Minor, 5-17. Disponible en <<http://www.romaniaminor.net/alternativa/iberoromanico.pdf>>. [Última consulta, outubro de 2016].

Revista Ibérica.com: «Miranda do Douro». Disponible en <http://www.revistaiberica.com/Rutas_y_destinos/Portugal/miranda.htm>. [Última consulta, xaneiro de 2016]

Solagasta Percursos Pedestres (2012): «Caminhada no centro histórico de Miranda do Douro». [Vídeo] Disponible en <<https://www.youtube.com/watch?v=2rcjr1kzUY4>>.

Terao, Satoshi (2010): «Mirandese as an Endangered Language», *Estudios* 35, 101-126. Disponible en <<http://www.lib.kobe-u.ac.jp/repository/81002670.pdf>>.

Wikipédia. A encyclopédia libre: «Língua mirandesa». Disponible en <https://pt.wikipedia.org/wiki/L%C3%A3ngua_mirandesa>.

Wikipedia. La encyclopédia libre: «Miranda del Duero». Disponible en <[http://es.wikipedia.org/wiki/Miranda_del_Duero](https://es.wikipedia.org/wiki/Miranda_del_Duero)>.

Wikipedia. La encyclopédia llibre: «Dominiu llingüisticu a ástur». Disponible en <https://ast.wikipedia.org/w/index.php?title=Dominiu_ling%C3%BCsticu_%C3%A1stur&oldid=949663>.